

ДРЕВНОСТИ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

MINISTRY OF EDUCATION,
SCIENCE AND SPORT OF UKRAINE
KHARKOV NATIONAL V.N. KARAZIN
UNIVERSITY

ANTIQUITIES OF THE EASTERN EUROPE

*Proceeding by the 90th Anniversary
of B.A. Shramko*

Kharkov
2011

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ,
НАУКИ И СПОРТА УКРАИНЫ
ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. В.Н.КАРАЗИНА

ДРЕВНОСТИ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

*Сборник научных трудов
к 90-летию Б.А.Шрамко*

Харьков
2011

УДК 90 «637/638»(4-11)
ББК 63.442(45)я4

Печатается по решению Ученого совета
Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина,
протокол № 12 от 28 ноября 2011 г.

Ответственный редактор:
д.и.н., профессор **С.И.Посохов.**

Рецензенты:

Буйнов Ю.В. — кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии, источниковедения и археологии Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина;

Скирда В.В. — кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии, источниковедения и археологии, директор Музея археологии и этнографии Слободской Украины Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина;

Куделко С.М. — заслуженный работник культуры Украины, кандидат исторических наук, профессор кафедры историографии, источниковедения и археологии Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина.

П78 Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Бориса Андреевича Шрамко: научное издание. — Харьков, 2011. — 340 с., илл. — (Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина).

ISBN 978-966-623-822-4

В сборник включены научные статьи, освещающие различные стороны жизни населения Восточной Европы от каменного века до раннего средневековья, воспоминания учеников Б.А.Шрамко. Публикуются материалы разведок, раскопок поселений, погребальных комплексов, результаты изучения археологических коллекций различных временных периодов. Многие материалы впервые вводятся в научный оборот.

Сборник посвящен 90-летию известного украинского археолога, Заслуженного деятеля науки и техники, Почетного профессора Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина, Почетного гражданина г. Харькова, доктора исторических наук Б.А.Шрамко.

Для археологов, историков, преподавателей высшей и средней школы, краеведов.

© Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина, 2011
© Авторы статей, 2011

СОДЕРЖАНИЕ

<i>С.И. Посохов.</i> Слово о юбиляре	8
--	---

ВОСПОМИНАНИЯ

<i>М.Н. Григорьянц, Г.В. Бейдин.</i> Он был и навсегда останется для нас самым первым и главным наставником в археологии	12
<i>Ю.В. Буйнов.</i> Слово об Учителе.....	14
<i>Б.П. Зайцев.</i> Вспоминаю былые времена	17
<i>О.С. Кислий.</i> Ворота Гелону	20

СТАТЬИ

<i>В.С. Аксёнов.</i> Об одном из вариантов погребального обряда аланского населения салтово-маяцкой культуры Верхнего Подонцовья	26
<i>Л.Л. Бабенко.</i> Проблема поліетнічності сіверськодонецького населення у скіфську добу.....	37
<i>М.С. Бандрівський, Л.І. Крушельницька.</i> Кернос з Непоротова і керносоподібні посудинки з Середнього і Верхнього Придністров'я: проблеми походження і датування	47
<i>Д.В. Бейлин, П.Г. Столяренко.</i> К истории изучения античных памятников северо-восточной оконечности Керченского полуострова в 40–60-х гг. XX века	57
<i>В.Д. Березуцкий.</i> Шатровые сооружения в курганах скифского времени Среднего Дона..	62
<i>О.Б. Бубенок.</i> Скіфський слід у поховальних традиціях народів Євразії.....	68
<i>Ю.В. Буйнов, В.Л. Бондаренко.</i> Новые данные о земледелии, скотоводстве и охоте у племен бондарихинской культуры	78
<i>А.В. Гейко.</i> Глиняний посуд зі слідами ремонту (за матеріалами неоліту–Київської Русі)..	86
<i>Ж.-П. Гийоме.</i> Металлическое палеопроизводство: новый метод изучения	90
<i>С.А. Горбаненко, Д.В. Каравайко.</i> Хліборобство носіїв юхнівської культури.....	97
<i>А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, О.Д. Могилов.</i> Теклівські кургани на Західному Поділлі.....	111
<i>С.Л. Дударев.</i> О комплексах и находках эпохи раннего железа с территории Северного Кавказа	125
<i>С.А. Задников, И.Б. Шрамко.</i> Античный импорт третьей четверти VII – первой четверти VI вв. до н. э. на Бельском городище (по материалам раскопок 2008 и 2009 гг.).....	138

<i>М.Т. Каиуба, О.Г. Левицкий.</i> Заметка о происхождении одной категории сосудов для питья позднейшего предскифского – раннескифского времени в Северном Причерноморье	148
<i>О.Є. Кислий.</i> Археологічні джерела та пошук сучасного концепту системності трансформацій суспільства: дослідження гендерних відносин.....	160
<i>В.В. Колода.</i> Скифские материалы городища Мохнач (по материалам новейших исследований)	169
<i>В.П. Копылов, В.Г. Рылов, А.Н. Коваленко.</i> Дом металлурга IV в. до н.э. в Елизаветовском городище на Дону (предварительное сообщение)	179
<i>Т.Н. Крупа.</i> Текстиль из раскопок Донецкого городища 1957 и 1960 годов	188
<i>А.М. Лесков.</i> Уникальная скифская бляшка из музея Пенсильванского университета ..	192
<i>Р.О. Литвиненко, А.М. Усачук.</i> Кургани поблизу залізничної станції Квашине в Донбасі (з розкопок Б.А. Шрамка)	198
<i>В.В. Майко.</i> Праболгарское поселение VIII – первой половины X вв. в с. Солнечная Долина в Юго-Восточном Крыму	207
<i>В.Ю. Мурзін.</i> Більське городище та місто Гелон.....	220
<i>Л.Ю. Пономарев.</i> О разведках и раскопках А.В. Гадло на салтово-маяцких поселениях Героевка-6 и Эльтиген Юго-Западное (Керченский полуостров)	225
<i>Ю.О. Пуголовок.</i> Внесок Б.А. Шрамка в розвиток уявлень про будівельну справу літописних сіверян	232
<i>Ю.Д. Разуваев.</i> О следах военных столкновений на городищах скифской эпохи в Лесостепном Подонье.....	235
<i>Р.М. Рейда.</i> Морські походи варварів як хронологічний показник в історії «готських» війн	246
<i>С.С. Рябцева.</i> О находках украшений византийско-дунайских типов VIII–X вв. на территории Поднепровья и Поднестровья.....	252
<i>М.С. Сергеева.</i> Гребни из Воинской Гребли	263
<i>С.А. Скорый, Я. Хохоровски.</i> Серебряные сосуды из Большого Рыжановского Кургана.....	271
<i>І.А. Сніжко.</i> Б.А. Шрамко і сучасний стан дослідження палеоліту на Харківщині.....	282
<i>О.Б. Супруненко, І.М. Кулатова, В.В. Шерстюк.</i> Дослідження чорноліських старожитностей на півдні Полтавщини	290
<i>Е.Е. Фиалко.</i> Два погребения амазонок из Северскодонецкой Лесостепи.....	304
<i>В.В. Шерстюк.</i> Роботи на пам'ятках скіфського часу Середнього Попсілля (за дослідженнями 2009 р.).....	316
<i>А.Л. Щербань.</i> До питання вивчення декору й функцій глиняних черпаків початку доби заліза Лівобережної України.....	325
Список сокращений	335
Авторы	337

Р.О. Литвиненко, А.М. Усачук

КУРГАНИ ПОБЛИЗУ ЗАЛІЗНИЧНОЇ СТАНЦІЇ КВАШИНЕ В ДОНБАСІ (З РОЗКОПОК Б.А. ШРАМКА)

Два перші повоєнні десятиріччя в археології Донеччини, втім як і всього східноукраїнського регіону, означились певним польовим затишшям, зумовленим, з одного боку, браком місцевих професійних кадрів, а з іншого — відсутністю новобудовного чинника, який, наприклад, мав місце в тогочасній Наддніпрянщині або Волго-Донському регіоні. Так, протягом 1950-х рр. в Донецькій обл. кургани досліджувалися лише в 3 пунктах [1, с. 71–72]. Тому розкопки, здійснені Б.А. Шрамком на сході Сталінської обл. (наразі Донецької), що залишається значно менш насиченим дослідженими пам'ятками навіть до сьогодні¹, заслуговують на увагу і окрему публікацію,

попри те, що ці матеріали частково відбито на сторінках різних видань [3, рис. 38]².

Курганний могильник знаходився на вододілі річок Кринка і Мокрий Єланчик, між с. Лисиче і залізничною ст. Квашине Донецької залізниці, розміщався на площі саду радгоспу «Амвросіївський». Складався могильник з шести насипів, розміщених ланцюжком по напрямку Пн.-Зх. — Пд.-Сх. на відстані 45–160 м один від одного (рис. 1, 1). Обраний для розкопок курган № 4 знаходився практично посередині ланцюжка. Могильний насип заввишки 1,3 м і діаметром 20 м — розорювався, на поверхні траплялося каміння.

¹ Щодо археологічних дослідів на сході Сталінської обл. у довоєнний і повоєнний періоди див. працю А.М. Усачука [2].

² Від самого початку метою розкопок квашинських могил було дослідження кургану 2, з якого походив комплекс предметів сарматського часу (поступили до фондів Сталінського краєзнавчого музею, судячи з документації відділу фондів ДОКМ, 1953 р.) і можливе виявлення інших сарматських поховань в могильнику. Зацікавленість Б.А. Шрамка сарматськими матеріалами з Квашиного була цілком виправданою, адже вони, попри слабку документованість комплексу, продовжують привертати увагу дослідників до сьогодні [4, с. 58, рис. 23; 5, с. 95, рис. 6: 1; 6, с. 539; 7, с. 147 і др.; 8, с. 176]. Однак курган 2 виявився надто великим (висота до 5 м) для обмежених можливостей експедиції. У тексті звіту Б.А. Шрамко повідомляє: «Переговори щодо оренди бульдозера, які ми вели з місцевими будівельниками, затягувалися і важко було сказати коли ми зможемо отримати бульдозер і чи отримаємо його взагалі. Відтак ми вирішили не чіпляти великі могили, а задля отримання точніших свідчень щодо характеру могильника розкопати один з невеликих курганів» (переклад наш — *авт.*) [9, с. 25].

Методика розкопок. Для фіксації стратиграфії насипу було залишено контрольну стінку, орієнтовану за лінією Пн.-Зх. – Пд.-Сх. У перші дні робіт для попереднього з'ясування характеру кургану використовувався траншеєкопач, яким було здійснено кілька контрольних розрізів насипу. Після того, як у насипу було виявлено за кам'яними перекриттями декілька поховань, траншеєкопач більше не використовувався і всі розкопочні роботи провадилися за допомогою лопат. Площа насипу знімалася паралельними смугами шириною до 4 м. Відзначимо, що розкопки кургану вручну дозволили виявити низку цікавих об'єктів і деталей, що могли б загубитися у випадку використання техніки.

Стратиграфія і послідовність комплексів. На думку автора розкопок, основним в кургані видається поховання 3, яму якого викопано з рівня давнього горизонту. Оскільки яма, прорізаючи поховальний чорнозем, ледве занурювалася у материк, викид з неї не фіксувався. На думку автора розкопок, над основним поховання 3 було зведено невеличкий первинний курган, у конструкції якого каміння не використовувалося.

Пізнішими були поховання 1 і 4, при влаштуванні яких використано каміння. Вони, як вважає автор звіту, були справлені поблизу первинного кургану і перекриті досипкою, в ґрунті якої траплялася кам'яна шебінка — результат обробки й остаточної підгонки плит, що буцімто здійснювалася навколо місця поховання. Найпізнішим видається поховання 2, яке було впущене до насипу й заглиблене у поховальний ґрунт [9, с. 29].

Запропонована Б.А. Шрамком послідовність поховань і спорудження кургану, на наш погляд, потребує деяких додаткових коментарів. Виходячи з встановлених в ході розкопок фактів викопування мо-

гильних ям з поверхні поховального чорнозему і залягання на цьому ж рівні їхніх перекриттів [9, с. 27–29], можна стверджувати, що поховання 1, 3 і 4 здійснено з рівня давнього горизонту, який реконструюється на глибині 1,64–1,68 м. Центральне планіграфічне положення поховання 3 дозволяє вважати його основним. Стосовно визначення стратиграфічного статусу поховань 1 і 4 можливі два варіанти: 1) вони також могли бути основними, а відтак одночасними похованням 3, чому не заперечує літологічна гомогенність насипу; 2) судячи з периферійного розміщення, вони могли бути справленими за межами стратиграфічно не простеженого первинного кургану і перекриватися досипкою, тобто бути пізнішими за поховання 3. Останній варіант видається нам більш вірогідним, з урахуванням відомої для зрубної культури хронологічної тенденції, відповідно з якою поховання в ямах з дерев'яним перекриттям (в нашому випадку основне п. 3) зазвичай передують похованням у ямах з кам'яним перекриттям або у кам'яних скринях (пп. 1 і 4) [10, с. 39–42]. Поховання 2, як і вважав Б.А. Шрамко, достеменно є впускним і відтак найпізнішим в кургані.

Пов'язання автором розкопок каміння в насипу кургану з відходами при спорудженні самих могил, на наш погляд, не узгоджується як з локалізацією каміння на площі насипу (сконцентроване в центральній частині, на відстані від поховань 1 і 4, тим більше не навколо них, як би це мало бути у випадку запропонованої Б.А. Шрамком реконструкції), так і з його значною кількістю та не дрібними розмірами більшості з них (це не шебінка, а переважно уламки плит розміром до 0,25×0,45 м, судячи з кресленика загального плану, а також з різнорівневим заляганням цього каміння у насипу кургану (рис. 1: 2). Таким чином, каміння в насипу, скоріш за все, слід пов'язувати з конструк-

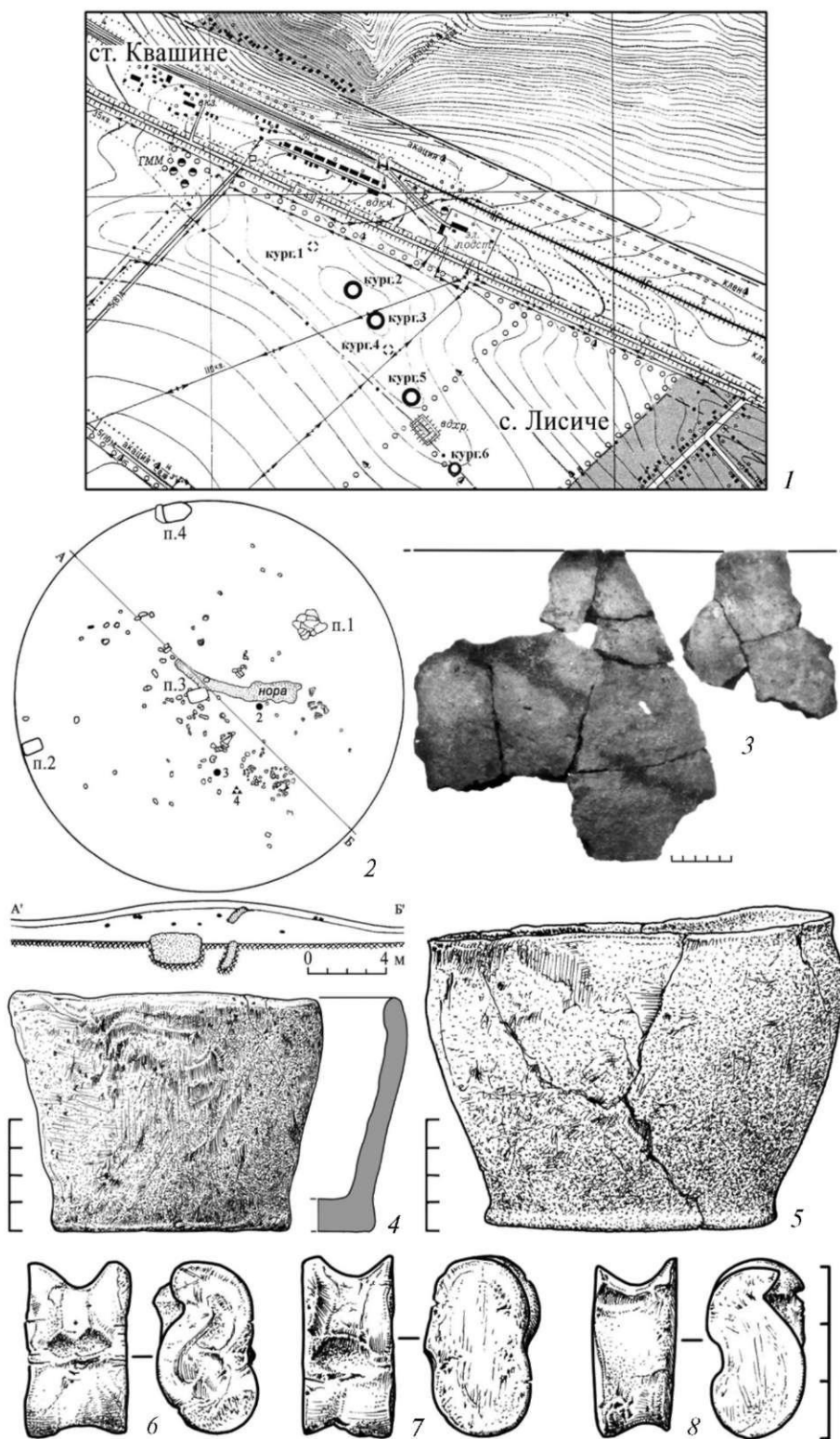

Рис. 1. Квашино, курган 4: 1 – план курганного могильника; 2 – загальний план і стратиграфічний розтин кургану 4 (2-4 – знахідки в насипу, нумерація відповідає текстовій); 3 – розвал посудини з насипу (1); 4 – посудина з насипу (3); 5 – посудина з насипу (2); 6-8 – астрагали з насипу.

тивними елементами кургану, можливо рідким накидом.

Знахідки в насипу і на підкурганному майданчику.

Курганний насип виявився сильно пошкодженим кротовинами й ходами вири-тої в центрі лисячої нори³. У заповненні кротовин траплялися фрагменти людських кісток і ліпної банкоподібної кераміки доби бронзи.

1. За 5 м на Пд.-Сх. від центру на глибині 0,75 м знайдено кілька уламків великої банкоподібної тарної посудини. Виходячи з масштабу, можна стверджувати, що ємність мала висоту набагато більшу за 28 см (рис. 1: 3)⁴.

2. За 3 м на схід від центру на глибині 1,5 м знайдено банкову посудину з вузьким піддоном і розширеним догори тулубом, виділеними у верхній чверті виступами плічками і стягнутим устям з невисоким вертикальним вінцем, а також нагаром зовні. Розміри⁵: Дд – 10,6 см, Дб – 15,5 см, Дв – 14,8 см, В – 10,5-12 см (рис. 1: 5).

3. За 5 м на південь від центру на глибині 1,75 м знайдено грубо виліплєну банкову посудину утято-конічної форми з вузьким дном і розширеним устям, прямими стінками і ледве виділеним піддоном. Поверхня світло-коричневого кольору з темними плямами, слідами затирання пальцями й жмутом трави по підсушеній основі. Розміри: Дд – 8,8-9,0 см, Дв – 12 см, В – 8,8 см (рис. 1: 4). Фонди ДОКМ, інв. № а 2199.

4. За 1 м на Пд.-Сх. від вищеописаної посудини № 3 знайдено шість невеличких астрагалів, покладених до ямки (рис. 1: 6–8).

Здійснено трасологічний аналіз трьох астрагалів, що збереглися у фондах ДОКМ (інв. №№ а2205, а2206, а2207). На передній (краніальній) поверхні двох астрагалів виявлено чіткі сліди різки тонким металічним лезом: на одному астрагалі – це одиночний поперечно-діагональний слід (рис. 1: 7), на другому – щонайменш 8-9 тонких поперечних слідів (рис. 1: 6). Насправді, актів різки було ще більше, тому що кілька надрізів практично зливаються – лезо неодноразово потрапляло на одне місце. Подібні сліди різки свідчать, що ці таранні кістки цілеспрямовано вичленили з кінцівок тварини, перерізаючи зв'язки [пор.: 11, с. 191]. Бокові грані всіх астрагалів більшою-меншою мірою сточено на абразиві. Сліди абразиву різною мірою збереглися на всіх екземплярах. Абразивні сліди астрагалів залощені до поліровки. Найсильніше на полірованих грані виробів. На передніх (краніальних) і задніх (каудальних) сторонах ділянки компакти біля граней локально сточені (особливо це помітно на передніх сторонах астрагалів).

В могилі досліджено 4 поховання зрубної культури.

Поховання 1 – знаходилося за 5 м на Пн.-Сх. від центру, здійснене у кам'яній скрині (рис. 2: 1–3). Конструкцію було складено з тонких (0,03–0,04 м) плит пісковикусланцю, майже вертикально встановлених поперек стінами попередньо викопаної ями, заглибленої у материк до 0,1 м. Три з чотирьох стін скрині складалася з двох основних, підігнаних одна до одної, плит. Проміжки між ними іноді закладалися

³ В одному з ходів нори на глибині 0,85 м було знайдено скелет лисиці з залізним капканом на лапі [9, с. 26].

⁴ Рисунки артефактів, що не збереглися, виконано за фотографіями звіту. Рисунки речей з фондів ДОКМ виконано з оригіналів.

⁵ Надалі вживатимуться наступні скорочення: Дд – діаметр дна, Дб – діаметр боків, Дв – діаметр вінця, В – висота.

дрібними уламками⁶. Гробниця мала прямокутну в плані форму і розміри 1,25×1,0 м, висоту стін до 0,6 м, орієнтована довгою віссю Пд.-Зх. — Пн.-Сх. Перекриття, що складалося з пісковикових плит найбільшими розмірами 0,7×0,5 м, 0,6×0,55 м і товщиною від 0,03 до 0,15 м, просіло всередину скрині (рис. 2: 7). На долівці камери лежав кістяк дорослого небіжчика — у сильно зібганій лівобічній позі з орієнтацією черепом до сходу. Попереду черепа знаходилася керамічна посудина (1).

1. Глиняний слабо профільований горщик з ледве виділеними реберчастими плічками у верхній чверті висоти, невисокою шийкою і відігнутим назовні вінцем, невеличкою придонною закраїною. По ребру нанесено ряд вертикальних відбитків. Розміри: (рис. 2: 4).

Поховання 2 — знаходилося за 8,8 м на Пд.-Зх.-Зх. від центру, на периферії насипу, на глибині 0,9 м. Контури поховальної ями чітко не простежувалися. На долівці лежав у зібганій лівобічній позі кістяк дорослої людини зі складеними попереду грудей руками, черепом до сходу (рис. 2: 5). Перед головою знайдено рештки банкподібної посудини, фрагменти якої трапилися також у кротовині, що прорізала поховання.

Поховання 3 — знаходилося майже у центрі кургану, виявлене за контурами

прямокутної могильної ями на глибині 1,9 м. Розміри ями 1,19×0,75 м, заглиблена до материка на 0,05–0,1 м, мала дерев'яне перекриття, від якого в заповненні залишилися вузькі фрагменти й тлін плашок. На долівці знаходилися рештки кістяка дорослої людини, укладеної в зібганій лівобічній позі зі складеними перед грудьми руками, головою до Пд.-Сх. (рис. 2: 6). Попереду грудей, навколо рук стояла посудина (1).

1. Керамічний біконічний горщик горизонтальних пропорцій, з вузьким дном і широким устям, ребром у верхній третині висоти. Поверхня червоно-бурого кольору. Розміри: Дд — 11 см, Дб — 18,7 см, Дв — 17,3 см, В — 13 см (рис. 2: 7).

Поховання 4 — знаходилося за 8,7 м на Пн.-Пн.-Зх. від центру, на периферії курганного насипу. За поховальну споруду правила овальна в плані яма⁷ розмірами 1,2×0,8 м⁸, перекрита розколотою надвоє масивною пісковиковою брилою товщиною до 0,13 м, більша частина якої мала розмір 1,3×0,4 м, а менша — довжину близько 0,5 м. Плити перекриття залягали на рівні 0,55 м від материка, яма ж, викопана з рівня давнього горизонту, була ледь заглиблена в материк. На долівці ями знаходився кістяк дорослої людини, що лежав у зібганому стані на лівому боці черепом до сходу; права рука зігнута у лікті, кистю

⁶ В особистому архівному фонді Т.О. Шаповалова, що зберігається в Археологічній лабораторії Донецького національного університету, знайдено деякі матеріали, пов'язані з розкопками поблизу ст. Квашине: польові фотонегативи і кресленик. Останній, виконаний на міліметровці, являє собою схему, на якій зафіксовано схоже на ізометричне зображення конструкції кам'яної скрині поховання 1 з окремо винесеними навпроти кожної стінки чотирма їхніми фасадами. Ця схема, вочевидь, правила за пам'ятку, на підставі якої Т.О. Шаповалов планував зібрати кам'яну скриню з її конструктивних елементів для експозиції Донецького краєзнавчого музею, на що однозначно натякає супроводжуючий її підпис «для реконструкції». Подальша доля цієї задумки є невідомою.

⁷ На звітному кресленіку форма ями поховання 4 виглядає як прямокутна, що й зазначено у тексті звіту [9, с. 29, табл. XVII: 4]. Але за поданими у звіті світлинами, на яких спочатку зафіксовано чіткий чорноземний контур на світлому материковому тлі до розчистки і могилу після розчистки, [9, табл. XIX: 2, 4] достеменно простежується овальна конфігурація ями.

⁸ За креслеником, розміри ями складають 1,11×0,68 м.

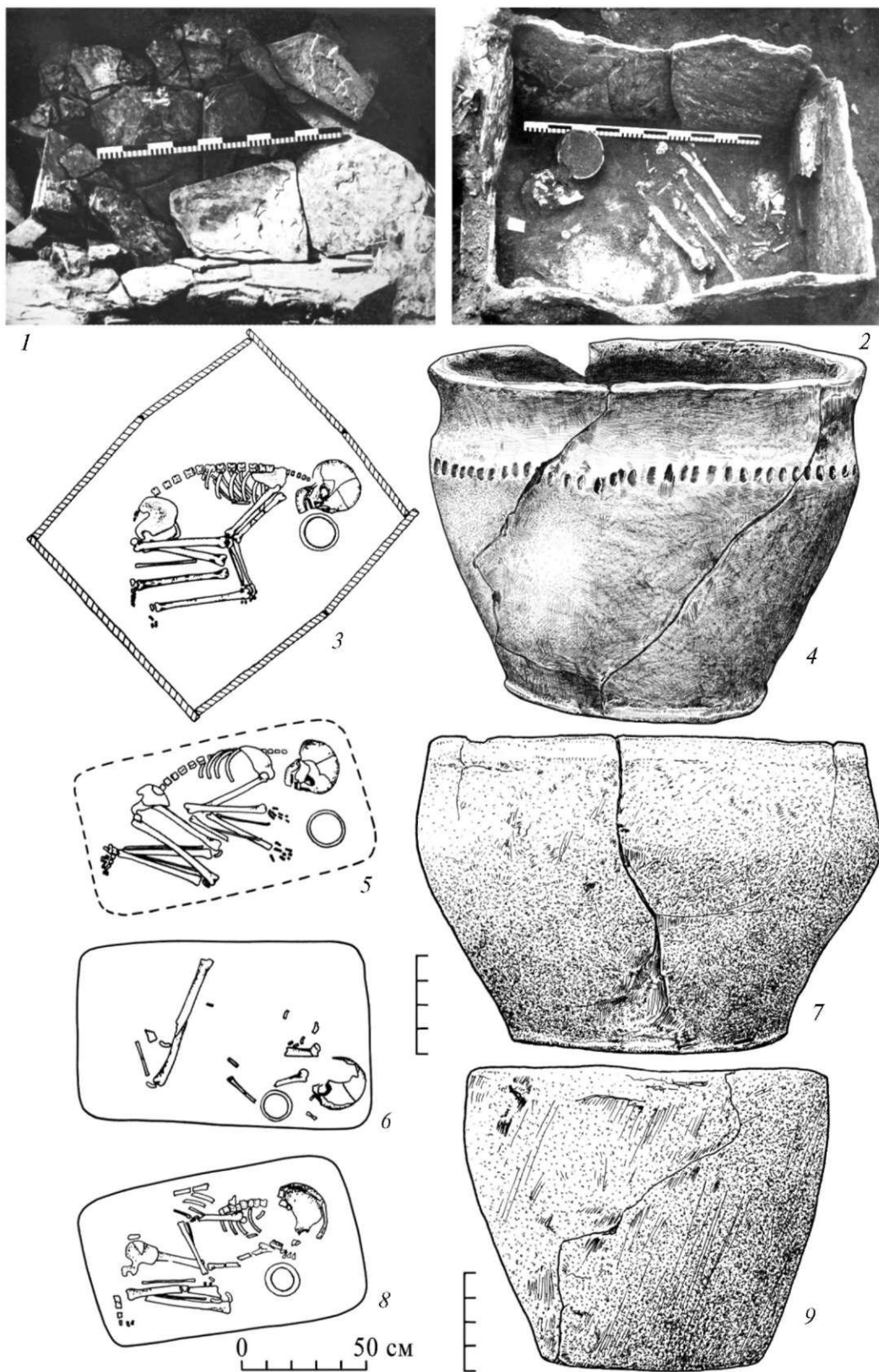

Рис. 2. Квашине, курган 4: 1-4 – поховання 1; 5 – поховання 2; 6, 7 – поховання 3; 8, 9 – поховання 4.

спрямована до колін (рис. 2: 8). Перед черепом стояла посудина (1). Кістки пофарбовано вохрою, сліди якої фіксувалися й на долівці.

1. Керамічна банка з вузьким дном і широким, ледве стягнутим устям. Зовні має навкісні сліди обробки поверхні. Розміри: Дд — 8,7 см, Дб — 14,5 см, Дв — 14 см, В — 12 см (рис. 2: 9).

Аналіз матеріалів. Досліджені в кургані поховання репрезентують бережнівсько-маївську зрубну культуру (за В.В. Отрощенко) і належать до групи пам'яток, що є типовими для регіону Донецького кряжу. Їхньою ознакою є активне використання будівельного каменю (насамперед пісковика-плитняка) у конструкції поховальних споруд і курганних насипів.

Обмеженість поховального приданого дещо ускладнює хронологічну атрибуцію комплексів. Натомість комплекс обрядово-інвентарних ознак (поховальні споруди у вигляді ям, зокрема овальної, з кам'яним перекриттям і кам'яної скрині; сильно зібгані пози і східна орієнтація небіжчиків) визначають загалом пізню хронологічну позицію більшості розглядуваних комплексів. Такому висновку повністю відповідає склад керамічного комплексу, що несе на собі винятково пізні характеристики: біконічний горщик; різновиди банок слабопрофільованих типів — з виділеними піддонами і придонними закраїнами, а також характерними для пізніх форм виділеними плічками; використання у поховальному обряді, зокрема в «тризні», великого тарного посуду тощо; переваж-

на неорнаментованість посуду або декор у вигляді простих відбитків. Наведені обрядово-інвентарні ознаки дозволяють віднести комплекси кургану № 4 до III-го (пізнього) горизонту зрубних могильників Надазів'я [12, с. 17, табл. 1, рис. 13], що загалом відповідає і пізньому горизонту суміжного Сіверськодонецького регіону [13, с. 85–86, рис. 4].

Цікавим і доволі рідкісним елементом поховального обряду є використання в ньому астрагалів. Таранні кістки дрібних (рідше великих) копитних доволі часто трапляються серед археозоологічних матеріалів різних археологічних епох. Подібні артефакти є поліфункціональними [14, с. 178; 15, с. 305–306; 16, с. 188–190; 17, с. 108; 18, с. 43; 19, с. 239; та ін.]. Штучна сплюсненість і заліскованість граней дозволяють ототожнювати квашинські астрагали з гральними чи ворожильними кістками. Подібна інтерпретація астрагалів є традиційною, адже їхнє використання в ритуальній практиці є загально визнаним [20; 21, с. 53; 15; 16; 22, с. 27, 29; 23, с. 224–228; 24, с. 53, 77–78; 11, с. 200, 201; та ін.]. Натомість нетиповий для грально-ворожильних наборів контекст квашинських знахідок (не в якості поховального приданого, коли б вони знаходилися в могилі) натякає на дещо інше їхнє семантичне навантаження.

Поважна дата в житті Б.А. Шрамка стала чудовою нагодою для вилучення з архівів і фондів здобутих дослідником матеріалів піввікової давнини, які автори статті публікують з відчуттям глибокої вдячності і побажанням всіляких гараздів ювілярові.

Література

1. Свод данных об исследованиях курганов на территории Донецкой области в XX веке / Сост. Усачук А.Н., Полидович Ю.Б., Цимиданов В.В., Литвиненко Р.А. // Археологический альманах. – № 14: Курганы Донбасса. – Донецк: Лебедь, 2004. – С. 56–109.
2. Усачук А.Н. Исследования В.М. Евсеева в восточных районах Донецкой области / Усачук А.Н. // Донецкий археологический сборник. – Вып. 5. – Донецк, 1994. – С. 97–104.
3. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР / Авдусин Д.А. – М.: Высш. шк., 1980. – 335 с.
4. Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии / Смирнов К.Ф. – М., 1984. – 184 с.
5. Симоненко А.В. Погребение у с. Чистенькое и «странные» комплексы последних веков н. э. / Симоненко А.В. // Нижневолжский археологический вестник. – Вып. 4. – Волгоград: Изд-во Волг. ун-та, 2001. – С. 92–106.
6. Зайцев Ю.П. Художественные изделия из железа III–I в. до н. э. в Северном Причерноморье / Зайцев Ю.П. // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира: матер. междунар. науч. конф. – СПб., 2009. – С. 539–544.
7. Дзиговский А.Н. «Странные комплексы»: о семантике предметов и памятников в целом / Дзиговский А.Н., Островерхов А.С. // Stratum plus. – № 3. – СПб.–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2010. – С. 145–174.
8. Савельев О.К. Оружие дальнего боя из «странных комплексов» / Савельев О.К. // Stratum plus. – № 3. – СПб.–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2010. – С. 175–184.
9. Шрамко Б.А. Отчет о работе скифской археологической экспедиции Харьковского государственного университета в 1961 г. / Шрамко Б.А. – Харьков, 1962. – 32 с., 20 табл. – НА ІА НАНУ. – № 1961/24.
10. Литвиненко Р.А. Погребальные сооружения срубной культуры Подонцовья и Северо-Восточного Приазовья / Литвиненко Р.А. // Донецкий археологический сборник. – Донецк, 1992. – Вып. 1. – С. 29–46.
11. Антипина Е.Е. Археозоологические материалы / Антипина Е.Е. // Каргалы. Т. III: Селище Горный: Археологические материалы. Технология горно-металлургического производства. Археобиологические исследования. – М: Языки славянской культуры, 2004. – С. 182–239.
12. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья / Литвиненко Р.А. // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4–23.
13. Литвиненко Р.А. Периодизация срубных древностей Доно-Донецкого региона (по погребальным памятникам Северского Донца) / Литвиненко Р.А. // Срубная культурно-историческая общность в системе древностей эпохи бронзы Евразийской степи и лесостепи: матер. междунар. науч. конф.: (Воронеж, 16–18 ноября 2000 г.). – Воронеж, 2000. – С. 81–90.
14. Усачук А.Н. Костяной инвентарь поселения срубной культуры у хутора Красный Яр на Дону / Усачук А.Н. // Археологический альманах. – № 6. – Донец, 1997. – С. 173–180.
15. Молодин В.И. Коллекция астрагалов святилища Кучерла-1 / Молодин В.И., Ефремова Н.С. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. – Т. IV: Материалы VI Годовой итоговой сессии Института археологии и этнографии СО РАН. – Новосибирск, 1998. – С. 300–309.
16. Молодин В.И. Грот Куйлю – культовый комплекс на реке Кучерле (Горный Алтай) / Молодин В.И., Ефремова Н.С. – Новосибирск: Изд-во Ин-та археологии и этнографии СО РАН, 2010. – 264 с.
17. Флерова В.Е. Резная кость юго-востока Европы IX–XII веков: искусство и ремесло. По материалам Саркела-Белой Вежи из коллекции Государственного Эрмитажа / Флерова В.Е. – СПб., 2001.
18. Марков С.С. Астрагалы в погребальной обрядности эпохи бронзы Южного Зауралья / Марков С.С. // Вестник Общества открытых исследований древности. Научн. альманах. – Вып. 1. – Челябинск, 2002. – С. 39–48.
19. Панковський В.Б. Кістяна і рогова індустрія з поселення сабатинівської культури Новогригорівка / Панковський В.Б. // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до киммерійців. – Вып. 7. – Луганськ, 2007. – С. 234–243.
20. Ковалева И.Ф. Срубные погребения с наборами альчиков / Ковалева И.Ф. // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во Днепр. ун-та, 1990. – С. 59–71.
21. Клейн Л.С. Происхождение нуля, или древнейшая эволюция игры в кости между Дунаем и Индом / Клейн Л.С. // Stratum plus: струк-

туры и катастрофы. Сборник символической индоевропейской истории. – СПб., 1997. – С. 47–66.

22. Горбов В.И. Культурные комплексы на поселениях срубной культуры Северо-Восточного Приазовья / Горбов В.И., Мимоход Р.А. // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 24–69.

23. Цимиданов В.В. Астрагалы в погребениях степных культур Восточной Европы эпохи поздней бронзы и раннего железа / Цимиданов В.В. // Археологический альманах. – № 10. – Донецк, 2001. – С. 215–248.

24. Цимиданов В.В. Социальная структура срубного общества / Цимиданов В.В. – Донецк, 2004. – 204 с.